STEENBAKKERIJEN AAN DE HOLL. IJSSEL.

† P. VAN BALEN

Toen men in de Hollandsche steden begon met het vervangen der houten huizen door stenen, kwam er grote behoefte aan steen, vooral aan baksteen. Dit materiaal kon in Holland zelf vervaardigd worden en was daardoor goedkoop. De stadswallen werden in de meeste plaatsen door zware muren vervangen[1]).

In de vijftiende eeuw lezen wij dan ook voor het eerst van steenbakkerijen als industrie. De dorpen langs de IJssel waren daarvoor als het ware aangewezen. Er was fijne klei in overvloed in de rivier afgezet en iedere vloed voerde nieuw materiaal aan, terwijl de venen van Moordrecht, Nieuwerkerk, Kapelle en Kralingen de noodige, geschikte brandstof leverden. Eindelijk nog gaf de rivier een gemakkelijke gelegenheid tot vervoer van het fabrikaat naar alle plaatsen, die aan een vaarwater gelegen waren. Zoo vindt men in 1494 te Haastrecht zes steenbakkerijen vermeld. Oorspronkelijk schijnen de boeren in hun vrije tijd ook steenbakkers geweest te zijn. In het voorjaar en in Augustus hadden zij gelegenheid om een oven steen te stoken. Hun landerijen strekten zich gewoonlijk niet alleen binnen- maar ook buitendijks uit ,,ter halver IJssel". De rivier, waarvan de vaargeul nog niet door de mensen verbeterd werd, bezat uitgebreide rietvelden en slikken, bestaande uit het fijne slib, dat de vloeden er hadden afgezet. Langzamerhand ging men over tot splitsing van het boerenland: de boerderij met het grootste deel van 't land, en een klein stuk, bestaande uit een perceel binnendijks, waar de steenplaats zich bevond en de landerijen buitendijks met de noodige klei. Zoo werd de steenbakkerij een afzonderlijk bedrijf, los van de boerderij. De steenbakkers waren uitsluitend industrieelen.

Tot in de 19e eeuw dacht de inboorling er niet aan ander materiaal voor woningbouw te gebruiken dan de gele IJsselsteen. De boeren waren toen ook meer gewend zich zelf te helpen dan tegenwoordig; buitendien was men zeer zuinig op zijn geld. Meestal ging de man, die een huisje wilde bouwen, zelf naar de steenbakker en de houthandelaar om materialen te

kopen. Met de dorpstimmerman en de metselaar samen bouwde hij dan zijn eenvoudige woning. Deze huisjes vertonen vaak een persoonlijk cachet. Soms is ook het grondvlak geen zuivere rechthoek, want zoo nauw keek men niet. Was de bouw meegevallen, dan werd het huis nog een weinig verlengd; viel de zaak tegen, dan bouwde men een kleiner huis, dan het plan was geweest. Die huizen zonder bovenverdieping treft men nog in alle dorpen aan.

In 1872 bevonden zich nog 36 steenbakkerijen langs beide oevers van de IJssel, die elk gemiddeld vier millioen stenen per jaar afleverden. Het baggeren van het slik en het brengen naar de zellingen, waar het bleef rijpen tot het voorjaar, kon de gehele winter door plaats hebben, als er geen ijs in het water kwam. De steencampagne duurde van 20 April tot 20 September. In het winterseizoen lag de steenplaats verlaten. De gevormde stenen werden door de zon gedroogd, waarna men er de ovens mee vulde, het z.g. steenzetten, dat uitsluitend door vrouwen plaats had. Het drogen en keeren was vooral het werk van kinderen, die van 's morgens 6 uur tot 's avonds 8 uur werkten en per week 4 gulden verdienden. De volwassen arbeiders brachten het tot 15 gulden per week. Zij woonden tegen geringe huur in huisjes, die aan de eigenaar van de steenplaats behoorden, hadden een akker, mestten hun varken en bezaten een talrijk gezin. Turf als huisbrand verschafte de baas hun tegen lage prijs.

Het was voor de fabrikanten een zeer riskant bedrijf, want niemand wist vooruit, hoe de prijzen der stenen zouden wezen, als na een maand het product gaar was. Heel wat gegoeden hebben dan ook in de steenbakkerij hun kapitaal verloren. Na een flinke opleving omtrent de zeventiger jaren, toen er veel gebouwd werd, volgde tegen 1900 een grote malaise. Dikwijls was de IJsselsteen niet of slechts tegen afbraakprijzen verkoopbaar. De kwaliteit der stenen ging achteruit, toen talrijke motorbooten in de vaart kwamen. De afgewerkte olie verspreidde zich over het water, vermengde zich bij ebbe met de klei, wat nadelig bleek voor de daaruit gebakken steen. Het beton verving langzamerhand de IJsselstenen fondamenten der huizen, de „kleine steentjes" in steden en dorpen werden vervangen door trottoirs van cementtegels. In Zeeland vervaardigde men oorspronkelijk de regenputten van gele stenen, doch men gebruikte later liever cementen ringen.

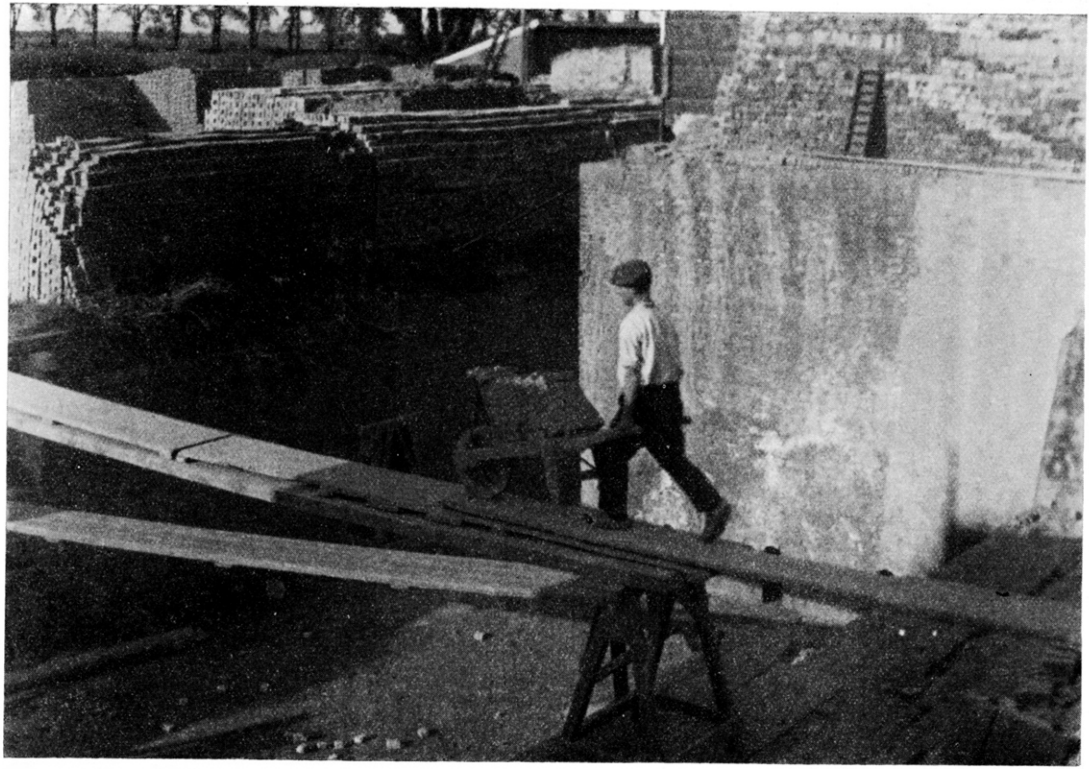

Steenbakkerij „Gouderak". *Foto B. Swanenburg.*

Maar het ergste waren de gevolgen van de Woningwet, waarbij voorgeschreven werd, een muurdikte van 20 à 22 centimeter, terwijl de IJsselsteen slechts 17 à 17,5 centimeter mat. De andere stenen waren 5,5 centimeter dik, de IJsselsteen slechts 4,5. Vele fabrikanten vervaardigden voortaan IJsselsteen van 5,5 centimeter dikte, die dan afwisselend met Rijn- en Waalsteen gebruikt kon worden [2]). Daaraan is waarschijnlijk een gedeelte van het behouden der afnemers te danken.

Buitendien hadden velen bezwaar tegen het uiterlijk der muren van IJsselsteen, die spoedig grauw werden. Zoo kon het gebeuren, dat de 20e eeuw het totale verval der steenbakkerijen langs den IJssel zag. Op het ogenblik zijn er nog maar 3 over. In de oorlogsjaren 1914–1918 en 1940—1945 heerste er gebrek aan bouwmateriaal. Gevolg daarvan is een opleving in de nog bestaande IJsselsteenfabrieken. Trouwens voor het metselen van schoorsteenen en gewelven kan men de IJsselsteen slecht missen.

Een mensenleeftijd geleden bezat Haastrecht nog vier steenfabrieken: een in Boven-Haastrecht, ,,Het Paradijs", de ,,Drie Steenen" en ,,Het Roosje". Zij zijn alle verdwenen, behalve het 17de eeuwse woonhuis van ,,Het Paradijs", thans boerenwoning. Gouderak had er toen zeven: ,,De Lindeboom", tot voor kort van de familie Jongenburger. Deze steenplaats werkt sinds enkele jaren niet meer. De steenfabriek van Haverkamp, gesloopt. ,,Gouderak", eigenaar de heer W. van Vliet, die zoo goed was mij vele waardevolle inlichtingen over deze industrie te verstrekken. Deze steenplaats is nog in werking. ,,IJselzicht", in het dorp, van de familie Smits. Voorbij het dorp lagen de steenplaatsen van A. van Houweninge, A. van Lange en C. van Houweninge.

Ouderkerk telde zes steenplaatsen: ,,De Schans" van Fop Mijnlieff; de ,,Spreeuwenhoek" van A. M. Mijnlieff. Deze fabriek is gewijzigd; er wordt thans drijfsteen vervaardigd. Zij is door vergraving van de vaargeul onder Nieuwerkerk gekomen. Daarop volgde er een van de familie Van Elk, genaamd ,,De Doornboom"; verder ,,De Dikke Boom" van Rijkaart en die van Van Holst. Voorbij het dorp: ,,De Molenplaats", van de familie Hoogendijk van Capelle.

Krimpen aan den IJsel telde er vijf. ,,Nummer Eén" van A. C. Mijnlieff. De betonfabriek van Van Waning verving de steenplaats van B. Mijnlieff. ,,Stormpolder" bezat die van Van

Hoeflaken. Tot slot die van Weggeman Guldemondt en de ,,Zandrak'' van Hoogendijk.

---

[1]) Kerken en openbare gebouwen, al gelijken ze uiterlijk geheel te zijn opgetrokken uit zandsteen, zijn in feite gebouwd van baksteen. De zandsteen vormt in deze streken slechts een bekledende laag. (Redactie).

[2]) De IJsselsteen kan zonder schadelijke gevolgen niet groter gebakken worden. Hierdoor is bij het opmetselen van een muur van IJsselsteen meer specie nodig dan bij Waalsteen. De steen is daardoor duurder in gebruik. (Redactie).